

Anna Zaręba*

DETAL ARCHITEKTONICZNY I JEGO LOSY W POWOJENNEJ POLSCE NA PRZYKŁADZIE WIEJSKIEGO DWORKU SZLACHECKIEGO W RADOCHOWIE I „ZAMKU NA SKALE” W TRZEBIESZOWICACH

ARCHITECTURE DETAIL AND IT'S POSTWAR FATE ON THE EXAMPLES OF MANOR HOUSE IN RADOCHÓW AND THE CASTLE IN TRZEBIESZOWICE

Przedmiotem artykułu jest prezentacja dwóch przykładów architektury rezydencjonalnej – zespołu dworskiego w Radochowie i „Zamku na Skale” w Trzebieszowicach. W skład kompleksu zabudowań dworskich w Radochowie, zlokalizowanego w południowej części województwa dolnośląskiego, wchodzi: pałac, budynki dawnej kuchni, piekarni oraz stajni i wozowni. Większość zabudowań gospodarczych, znajdujących się obecnie w stanie ruiny, powstała w pierwszej połowie XVII wieku. „Zamek na Skale” w Trzebieszowicach budowany był w latach 1550–1625, przebudowywany w duchu barokowym w XVIII wieku, a następnie w XIX i XX. W latach 2004–2006 miał miejsce całkowity remont budynku. Obok wielu prac wykonanych we wnętrzu budynku odnowiono elewacji i zadbano o lepsze wyeksponowanie detalu architektonicznego.

Słowa kluczowe: zespół dworski w Radochowie, „Zamek na Skale” w Trzebieszowicach, rzeka Biała Łądecka

The purpose of the study is to present the results of architectural analysis in order to preserve the historic arrangement of the palace and park complexes in Radochów and Trzebieszowice. The complex of manor buildings in Radochów, a village in the southern part of the Voivodeship of Lower Silesia, consists of the palace, the buildings of the former kitchen, a bakery, stable and coach house. Most of the utility buildings, which are in a state of ruin nowadays, were erected in the first half of the 17th century. The architecture detail of the manor house due to it's disastrous state of technical condition and lack of preservation is becoming less and less visible. The castle in Trzebieszowice was completely refurbished between years 2004 and 2006. Also the architecture detail was treated with concern.

Keywords: manor house in Radochów, “Castle on the Rock” in Trzebieszowice, Biała Łądecka river

* Zaręba Anna, dr inż., Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk o Ziemi i Kształtowania Środowiska.

Wstęp i stan badań

W swoim artykule prezentuję dwa przykłady, różne pod względem skali reprezentacyjności, wielkości i stopnia zachowania, położone w dolinie rzeki Białej Łądeckiej – zespół dworski w Radochowie i „Zamek na Skale” w Trzebieszowicach. Dwór w Radochowie pod koniec XIX wieku cieszył się znaczną popularnością, do czego przyczyniły się połączenie kolejowe wsi z Kłodzkiem oraz odkrycie jaskini Radochowskiej. Miał charakter obronny, na który składały się: baszta, wieża alkierzowa, mury i prawdopodobnie także niektóre budynki gospodarcze (Rybka-Ceglecka 1999). Detal architektoniczny w postaci 4-strefowego szczytu o konturze spływowo-wolutowym, renesansowe sgraffita oraz kamienna balustrada stylizowana na liście akantu są skromnymi, ale interesującymi przykładami dawnej sztuki zdobniczej. *Steinhof* – „Kamienny Zamek” budowany w latach 1550–1625, przebudowywany w epoce baroku, następnie w XIX i XX wieku posiada interesujący detal architektoniczny w postaci narożnego boniowania, kamiennych uszakowych obramowań okien, kamiennych renesansowych portali – jeden z II połowy XVI wieku zdobiony motywem medalionów i broni oraz muru oporowego z kamienną ażurową balustradą (dawniej z rzeźbą figuralną). Nie zachował się żaden z planów zagospodarowania przestrzennego dworu w Radochowie, a o rozplanowaniu poszczególnych części ogrodu można jedynie domniemywać z opisów historycznych. Źródłem wiedzy o charakterze i stylistyce dworu w Radochowie są opracowania wykonane przez Zespół Pracowni Dokumentacji Naukowo-Historycznej PP PKZ pod kierunkiem Eysymontta [1965, 1968]. Podstawowe informacje o architekturze i historii „Zamku na Skale” w Trzebieszowicach zawarte są w opracowaniach Eysymontta [1968, 1984], ewidencji parku Wieromiei i in. [1976] oraz opracowaniu Paprzyckiej [2003]. Wygląd całego dworu (pałacu, zabudowań folwarcznych, ogrodów i parku) oraz najbliższego

otoczenia z tego okresu ilustruje litografia z 1738 r. Franza Augusta Pompejusa, zamieszczona w jego książce [Pompejus 1852].

Analiza stylistyczna i detal architektoniczny zespołu dworskiego w Radochowie

Zespół dworski w Radochowie jest malowniczo położony po południowej stronie rzeki Białej Łądeckiej. Od północy pozostałości dawnego parku i ogrodu ozdobnego ograniczają zabudowania gospodarcze, na południe i zachód z dworem sąsiadują łąki, a od wschodu granicę stanowi droga z Kłodzka do Łądka. W skład zabudowań dworskich wchodzi: pałac oraz budynki dawnej kuchni, piekarni, stajni i wozowni. Budynek dawnej stodoły już nie istnieje. Budynek dworu oraz budynki gospodarcze pochodzą z renesansu. Główny korpus stanowi wydłużony na osi wschód-zachód prostokąt, wieża alkierzowa znajduje się w północno-zachodnim narożu. Według Eysymontta detal zdobniczy zachowanego szczytu wschodniej elewacji oraz rysunek sgraffita z szrafurą światłocieniową świadczą o powstaniu budynku na początku XVII wieku (Eysymontt 1965). Z wcześniejszej fortyfikacji zachowała się baszta, wykorzystywana później jako pawilon ogrodowy oraz pozostałości murów obronnych. W obrębie fortyfikacji znajdował się obszerny majdan dworski. Do dworu od strony północnej przylegały pola oraz pola. Obszar ten prawdopodobnie wykorzystywano jako ogród lub sad (Eysymontt 1965).

Główny budynek dworu pełnił funkcje obronne, a według Rybki-Cegleckiej również taką funkcję pełnił budynek gospodarczy w północno-wschodniej pierzei folwarku, później przebudowano na nieistniejącą współcześnie stodołę (Rybka-Ceglecka 1999). Budynek dworu jest dwukondygnacyjny, przykryty jest dachem dwuspadowym. Okap dachu jest mocno wysunięty. Pałac został wybudowany na rzucie prostokąta z kamienia i cegły. Ryzalitowe skrzydło południowe

zostało dobudowane na osi środkowej budynku głównego. Do północno-zachodniego naroża budynku przylega alkierz na zarysie bastionu. Fasada pałacu jest sześćoosiowa. Wejście, podkreślone portykiem otwartym trzema półokrągłymi arkadami znajduje się na osi środkowej. Strefę wejściową podkreśla sporych rozmiarów taras na filarach. Inny duży taras pełniący funkcję oranżerii znajduje się z tyłu budynku. Okna fasady głównej zostały zaakcentowane kamiennymi obramieniami. Na ścianie widoczne są pozostałości dekoracji sgraffitowej o geometrycznym rysunku pryzmy. W elewacji wschodniej znajduje się jedno okno na wysokości drugiej kondygnacji. Zwieńczenie stanowi 4-strefowy szczyt o konturze spływowo-wolutowym. Podział na strefy został podkreślony kamiennymi gzymsami. Spływ od płaszczyzny oddzielają półkolumny widoczne w osiach skrajnych poszczególnych stref. W najniższej strefie znajdują się dwa okna, w trzeciej jedno (Eysymontt 1965).

Wschodnia elewacja skrzydła południowego zakończona jest prostym, trójkątnym szczytem podbitym deskami. W elewacji południowej głównego korpusu budynku znajdują się dwa okna - na pierwszej i drugiej kondygnacji. Do elewacji przylega 2-arkadowa dobudówka z przedsionkiem zlokalizowanym od strony wschodniej. Elewacja zachodnia jest trzykondygnacyjowa, nadbudowana została w cegle. W elewacjach trójkondygnacyjnych znajdują się alkierze po jednej osi okiennej. Dach alkierza jest namiotowy, jego szczyt podkreślony był nieistniejącą współcześnie kulą. Do głównego budynku przylega dawna kuchnia dworska, do której prowadziło przejście z jadalni pałacowej. Na budynku kuchni i na innych budynkach gospodarczych znajdują się pozostałości sgraffit (Rybka-Ceglecka 1999).

W latach 1964–1965 wykonano prace zabezpieczające budynek dworski. Wymieniono: stropy, więźbę dachową, zrekonstruowano także dach więźby, a całość przekryto nowym dachem z gontu. Po

1965 roku przeprowadzono badania stratygraficzne, co pozwoliło odsonić warstwy polichromii. W latach 1977–1978 miała miejsce próba adaptacji dworu na ośrodek wczasowy. Następnie dwór przeszedł w ręce PGR-u. Przez krótki okres mieścił się tam ośrodek wycieczkowy PTTK (Rybka-Ceglecka 1999). Obecnie dwór nie jest użytkowany i ulega powolnej, ale stałej destrukcji. Budynek stajni położony na wschód od niego jest w stanie technicznym bardzo złym. Dawna stodoła znajdująca się we wschodniej części zespołu dworskiego została rozebrana. Dwór od kilku lat znajduje się w rękach prywatnych. Prowadzone są zachowawcze prace remontowe. Budynek na wschód od dworu jest zamieszkały.

W wytycznych konserwatorskich zaleca się zachowanie układu przestrzennego zespołu zabudowań dworskich jako przykładu nielicznych na Dolnym Śląsku wiejskich dworów szlacheckich. Ponadto proponuje się rekonstrukcję zachodniego szczytu budynku na wzór szczytu wschodniego. Budynek przez lata pokrywany był nowymi warstwami tynków przesłaniających renesansowe sgraffita. W wytycznych konserwatorskich postuluje się usunięcie nowych tynków i odsłonięcie renesansowych dekoracji (Eysymontt 1965). Losy dworu w Radochowie są niepewne, budynek i detal architektoniczny ulega powolnemu, ale stałemu niszczeniu.

Analiza stylistyczna i detal architektoniczny obecnego „Zamku na Skale”

Rycerska siedziba na miejscu obecnego „Zamku na skale” istniała prawdopodobnie już w XIV wieku. Wybudowana została jako budowla mieszkalno-obronna na wysokiej skale nad rzeką. W zasadzie niedostępna była tylko od strony rzeki, lecz jej posadowienie na szczycie wzgórza dawało możliwość szerokiej obserwacji terenu. W 1573 roku *Steinhof* stał się siedzibą nowej linii Reichenbachów. Nowy renesansowy pałac budowany był w latach

1550–1625 (data 1613 umieszczona jest na portalu skrzydła wschodniego). Renesansowy dwór składał się z części o funkcji mieszkalno-administracyjnej, domu czeladnego i budynku gospodarczego. W tym czasie południowe skrzydło (od strony rzeki) posadzone na skale otrzymało nieregularny zarys. Skrzydło zostało połączone od strony zachodniej z budynkami gospodarczymi. Dobudowano wieżę ozdobioną galerią na drugiej kondygnacji, która pełniła funkcje obronne (w 1738 roku nazywana była *Wachterturm* – wieża strażnicza). Skrzydło północne było zdecydowanie bardziej regularne. Wejście do niego podkreślał kamienny portal z wyrytą datą 1613. Do skrzydła zachodniego dobudowano od północy dwa budynki przeznaczone dla urzędników dworskich. Z czasem utworzono tutaj trzykondygnacyjny budynek (Rybka-Ceglecka 1999, 1984).

Kolejnej rozbudowy i przebudowy pałacu w stylu barokowym dokonali w pierwszej połowie XVIII w. nowi właściciele: Georg Olivier (Freiherr) Graf von Wallis oraz jego następca Stephan Olivier Reichsgraf von Wallis. Rozbudowali oni przede wszystkim główny budynek o zachodnie skrzydło lokując w nim dużą dworską stajnię i wozownię, a nad nimi dużą oranżerię otwartą oknami o pełnym łuku na stronę południową. Rozbudowana w tym czasie została także wieża pałacowa, która została nakryta niezachowanym do dziś barokowym „cebulastym” hełmem. Największe zmiany dotknęły elewacji południowej od strony rzeki Przemiany dotyczyły także całego terenu dworu, w tym przypałacowych ogrodów (Eysymontt 1968, 1984). W elewacjach zastosowano podziały poziome, a okna otrzymały proste kamienne obramienia. Wszystkie te zmiany były typowe dla stylistyki wczesnego baroku II połowy XVII wieku.

Przed 1719 rokiem rozbudowano północne skrzydło pałacu w kierunku wschodnim. W nowej dobudówce, wychodzącej poza główny korpus budynku urządzono kaplicę pałacową. Według rysunku Pompejusa

[1852] dobudowa składała się z dwóch części, kaplica zwieńczona była trójkątnym szczytem i nakryta była dachem dwuspadowym. Do wystroju elewacji dodano narożne boniowanie i gzymsy oraz ozdobne szczyty.

Dalsza rozbudowa pałacu miała miejsce w pierwszej połowie XIX wieku. Przebudowano wówczas wschodnią część północnego skrzydła pałacu, w którym znajdowała się kaplica. Nad budynkiem wzniesiono belweder z neogotyckimi ostrołuczynymi oknami. Analogicznie przebudowano (w 3 ćwierci XIX wieku) renesansową wieżę obronną, wznosząc tutaj belweder z widokiem na dziedziniec przed pałacem. Oba budynki utrzymane były w tzw. stylu willowym charakterystycznym dla neoklasycyzmu szkoły berlińskiej.

Istotna przebudowa pałacu miała też miejsce na początku XX w. w 1905 r., kiedy właścicielką dworu była Wanda von Harbuval-Chamaré. Wtedy to nakryto wewnętrzny dziedziniec pałacu dużym przeszklonym dachem tworząc „ogród zimowy” (Eysymontt 1984). Pomieszczenie to zaopatrzone w kominek i umieszczone na ścianach trofea myśliwskie. Skrzydło południowe otrzymało wysoki portyk z balkonem widokowym na trzeciej kondygnacji. Do elewacji wschodniej (od strony parku) dodano wykusz z dużymi oknami. W elewacji południowo-wschodniej umieszczono balkon na masywnych wspornikach. Po II wojnie światowej pałac odbudowano dopiero w latach 1968–1970 i 1976 (Wieromiej 1976). W latach sześćdziesiątych dobudowano część hotelową z szpecącymi elewację zamku balkonami. Zmiany w elewacji budynku od strony rzeki szczególnie negatywnie wpływały na krajobraz nadrzeczny. Przed remontem były widoczne ślady po usuniętych niszczących estetykę elewacji balkonach. Okna najniższej kondygnacji pozbawiono kamiennych obramowań, zniszczone zostały również gzymsy.

W latach 2004–2006 miał miejsce całkowity remont budynku związany z adaptacją zamku na hotel i centrum konferencyjne. Odnowiono elewacje,

wymieniono stolarkę okienną. Największe zmiany dotyczyły wnętrza. Przebudowano pokoje, wymieniono stolarkę okienną i drzwiową, dodano dwie nowe klatki schodowe. Zachowano wszystkie elementy sztuki zdobniczej, detal architektoniczny został częściowo zrekonstruowany, a elewacja odnowiona.

Do zamku przylegał ogród kwiatowy wydzielony widocznym na litografii Pomejusa [1852] murem oporowym z kamienną ażurową balustradą z dekoracją figuralną. Mur ten w centralnej części ogrodu przerwany został schodami prowadzącymi na taras widokowy nad rzeką. Położenie tarasu podkreślało geometryczny podział ogrodu ozdobnego. Taras zamknięty był od wschodu budynkiem dawnej oranżerii. Wzorcem była tutaj litografia Pompejusa [1852] na której taras zdobi kamienna, ażurowa balustrada z rzeźbą figuralną. Obecnie taras zamkowy odnowiono i nadano mu współczesny charakter. Został on poszerzony, zmieniono jego kształt, a w miejscu kamiennej (nieistniejącej) balustrady zastosowano prostą, metalową.

Wnioski

Dwór w Radochowie jest jednym z nielicznych, zachowanych na Dolnym Śląsku przykładów szlacheckiej architektury wiejskiej. Zachowały się nieliczne fragmenty dawnego detalu architektonicznego w postaci ozdobnego szczytu wschodniego, renesansowego sgraffita oraz kamiennych portali i balustrady. Niestety stan techniczny budynków dworskich jest bardzo zły, obiekty i ich skromny detal architektoniczny niszczyją. Inne losy spotkały „Zamek na Skale” w Trzebieszowicach. Jego rozmiar, wysoka skala reprezentacyjności i stopnia zachowania zadecydowały o remoncie i umieszczeniu w budynku w latach 60. ośrodka wczasowo-hotelowego. Niestety zniszczono wówczas częściowo elewację południową budynku, wbudowując szpecące balkony z metalowymi balustradami. W latach 2004–2006 miał miejsce całkowity remont związany z przystosowaniem obiektu na ośrodek konferencyjny. Odnowiono wówczas i częściowo zrekonstruowano elewacje.

BIBLIOGRAFIA

Eysymontt K., *Studium historyczno-architektoniczne dworu w Radochowie*, Zespół Pracowni Dokumentacji Naukowo-Historycznej PP PKZ, (maszynopis), Wrocław 1965.
 Eysymontt K., *Studium historyczno-stylistyczne ogrodu w Radochowie*, Zespół Pracowni Dokumentacji Naukowo-Historycznej PP PKZ, (maszynopis) Wrocław 1968.
 Eysymontt K., *Studium historyczno-stylistyczne ogrodu i Parku w Trzebieszowicach*. Materiały Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, oddz. w Wałbrzychu (maszynopis), 1968.
 Eysymontt K., *Studium historyczno-architektoniczne Zespołu Dworskiego Trzebieszowice*, Materiały Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, oddz. w Wałbrzychu (maszynopis) 1984.

Paprzycka A., *Kształtowanie przestrzeni w dolinie Białej Łądeckiej w oparciu o walory środowiska przyrodniczego i kulturowego*. Politechnika Wrocławska, Wydział Architektury (praca doktorska), 2003.
 Pompejus F.A., *Kurze geschichtliche Nachrichten zum Album der Grafschaft Glatz*, Glatz, 1852.
 Rybka-Ceglecka I., *Studium środowiska kulturowego miasta i gminy Łądek Zdrój*, Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego we Wrocławiu, Wrocław 1999.
 Wieroniej T., Eysymontt K., Gal E., Madziar E., Łabendza E., *Ewidencja parku w Trzebieszowicach*, Materiały Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, oddz. w Wałbrzychu (maszynopis), 1976.